

Ш.Е. Жаманбалаева^{1*}, Ш.М. Тленчиева²

¹ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: dsholpan1971@gmail.com

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҢҒЫРУЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫҢ БАҚЫТ ДЕҢГЕЙІНІҢ ДИНАМИКАСЫ

Адамдардың өмірінің сапасы олардың не істеп жатқанына ғана емес, сонымен бірге жалпы қоғамда не болып жатқанына және оның әртүрлі жерлерде адамдарға қалай әсер ететініне байланысты. Мемлекеттік саясаттың басты мақсаты мен өлшемі адамдардың бақытын ілгерілету екендігі орынды дәлелденді. Аталмыш мақала тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдардағы үш кезеңдегі жаңғыру нәтижесінде Қазақстан халқының бақыт деңгейінің көрсеткішін зерттеуге арналған. Қазақстандағы бақыт туралы зерттеулерге шолу жасалынады. Дүниежүзілік бақыт туралы мәліметтер дерекқорына сүйене отырып елдің 2000–2020 жылдардағы бақыт деңгейінің орташа көрсеткіші және оның бақыт рейтингіндегі орны анықталды. Қазақстандағы бақыттың құрамдас бөліктері мен бақыт теңсіздігін, бақытқа әсер етуші факторларды қарастыра отырып, басқа елдермен салыстырмалы талдау жасалынады. Қазақстан халқының бақыт деңгейі әлемдегі елдермен салыстырғанда орта деңгейден төмен болғанына қарамастан, Азия және посткеңестік елдер арасында жоғары деңгейді көрсетіп тұр. Қазақстандықтардың бақыт моделі басқа елдермен салыстырғанда ерекшеленеді, қазақстандықтардың бақытына әсер ететін факторлардың маңыздылығында да айырмашылықтар бар. Қазақстандағы бақыттың орташа деңгейінің артуы елдегі жүзеге асырылған жаңғыру кезеңдерінің халыққа пайдасын тигізіп, олардың өмірге деген қанағаттану деңгейіне әсер еткенін көрсетеді. Жалпы, Қазақстандағы бақыттың орташа деңгейінің артуы елдегі реформалардың халыққа пайдасын тигізіп, олардың өмірге деген қанағаттану деңгейіне әсер еткенін көрсетеді.

Түйін сөздер: жаңғырту кезеңдері, бақыт деңгейі, өмір сүру сапасы, субъективті әл-ауқат, әлемдік рейтинг, салыстырмалы талдау.

Sh.E. Jamanbalayeva^{1*}, Sh.M. Tlenchiyeva²

¹Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MES RK, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: dsholpan1971@gmail.com

Social modernization of Kazakhstan and the dynamics of the level of happiness of the population

The quality of people's lives depends not only on what they do, but also on what happens in society as a whole and how it affects people in different places. It has been rightly proved that the main goal and criterion of public policy is to promote the happiness of people. In recent decades, many scientists have proved that the main goal and measure of state policy is to promote the happiness of people. This article is devoted to the study of the level of happiness of the inhabitants of Kazakhstan in the years after gaining independence as a result of three stages of modernization. An overview of research on happiness in Kazakhstan is provided. Based on the World Database of Happiness database, the trend of the average level of happiness of Kazakhstanis from 2000–2020 is considered. A comparative analysis with other countries was carried out, the components of happiness in Kazakhstan and the inequality of happiness, factors affecting happiness were considered. Despite the fact that the level of happiness of the inhabitants of Kazakhstan is below average compared to other countries of the world, it shows a high level among the countries of Asia and the post-Soviet countries. The model of happiness of Kazakhstanis differs from other countries, and there are differences in the significance of factors affecting the happiness of Kazakhstanis. The increase in the average level of happiness in Kazakhstan indicates that the periods of modernization carried out in the country have benefited the population and affected their level of satisfaction with life. In general, the increase in the average level of happiness in Kazakhstan indicates that the reforms in the country benefited the population and affected their level of satisfaction with life.

Key words: stages of modernization, level of happiness, quality of life, subjective well-being, world ranking, comparative analysis.

Ш.Е. Джаманбалаева^{1*}, Ш.М. Тленчиева²

¹Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: dsholpan1971@gmail.com

Социальная модернизация Казахстана и динамика уровня счастья населения

Данная статья посвящена изучению уровня счастья жителей Казахстана в годы после обретения независимости и проводимых трех этапов модернизации. В статье предоставлен обзор исследований счастья в Казахстане. На основе базы данных World Database of Happiness рассмотрена тенденция среднего уровня счастья казахстанцев с 2000-2020 года. Проведен сравнительный анализ с другими странами, рассмотрены составляющие счастья в Казахстане и неравенство счастья, факторы, влияющие на счастье. Несмотря на то, что уровень счастья жителей Казахстана ниже среднего по сравнению с другими странами мира, он показывает высокий уровень среди стран Азии и постсоветских стран. Модель счастья казахстанцев отличается от других стран, и есть различия в значимости факторов, влияющих на счастье казахстанцев. Увеличение среднего уровня счастья в Казахстане свидетельствует о том, что периоды модернизации, осуществляемые в стране, принесли пользу населению и повлияли на их уровень удовлетворенности жизнью. В целом рост среднего уровня счастья в Казахстане свидетельствует о том, что реформы в стране пошли на пользу населению и повлияли на его уровень удовлетворенности жизнью.

Ключевые слова: этапы модернизации, уровень счастья, качество жизни, субъективное благополучие, мировой рейтинг, сравнительный анализ.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан кейінгі жеке ел ретінде қалыптасып, оның дамуын зерттеу көптеген ғалымдардың зерттеу объектісіне айналып отыр. Оның ішінде, Қазақстан дамуындағы жаңғыру кезеңдері кезінде ғылыми тұрғыдан зерттелуі керек өзекті мәселелер көп. Елдің экономикасының, инфраструктурасының, халықтың өмір сүру деңгейінің және т.б. бағыттардың жүзеге асырылу барысын және оның қоғамның дамуына ықпалын зерттеу біз үшін қызықты. Соның бірі, елде жүзеге асырылып жатқан әлеуметтік-экономикалық бағдарламалардың негізінде халықтың өмір сүру сапасының қаншалықты деңгейде артқандығында болып табылады.

Тәуелсіздіктің барлық кезеңінде Қазақстан жаңғырудың үш кезеңінен өтті. Қазақстандағы модернизацияның бірінші кезеңі 1991 жылдан 1997 жылға дейін жалғасын тапқан жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өту жағдайы орын алған жаңа мемлекетті құрумен байланысты. Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасу кезеңі бірқатар қиындықтарға тап болды. Ең алдымен, экономикалық дағдарыс, әлеуметтік шиеленіс, халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, жұмыссыздық, экологиялық мәселелер. Өзекті мәселелерді шешу қажеттігі туындады. Бұл мәселелерді шешу үшін экономиканы қайта құрылымдау, оны заманауи ғылымды қажетсінетін технологиялық салаларға қайта

бағыттау, теңдік принципін негізделген әлеуметтік бағдарланған нарық құру, мүлікті жекешелендіру, бағаны ырықтандыру, ойластырылған инвестициялық саясат, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам институттарын қалыптастыру, мәдениетті, білім мен ғылымды дамыту міндеттері орындалды. Бірақ қайта құру, мемлекетті жаңғырту жылдарында Қазақстан халықаралық аренада мемлекеттілігін мойындата алды және саяси, экономикалық жүйесін дамытып, нығайтты (Жандыбаев, 2017). Екінші жаңғыру 1998 жылы бастау алып, қаржылық дағдарыстан шығу процесі мен экономиканың эволюциясын жүзеге асыруды басты басымдылық ретінде көздеді. Бұл кезең «Қазақстан-2030» стратегиясының қабылдануымен және жаңа елорда – Астананың салынуымен басталды. Еліміз экономикалық тұрғыдан артта қалған аймақтан шығып, әлемдегі экономикасы бәсекеге қабілетті 50 мемлекеттің қатарына кірді.

2017 жылы Қазақстан мақсаты бәсекеге қабілетті әлемнің дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру болып табылатын жаңғыртудың үшінші кезеңін бастағандығын мемлекеттік құжаттарда жарияланды. Бұл жаңғыру жолында келесі бес басымдыққа басты назар аударылатындығы көрсетілді: экономиканың жеделдетілген технологиялық жаңғыртылуы, бизнес-ортаны түбегейлі жақсарту және кеңейту, макроэкономикалық тұрақтылық, адами капитал сапасын жақсарту, институционалдық өзгерістерге, қауіпсіздікке және сыбайлас жемқор-

лықпен күреске қатысты (ҚР Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2017).

Қазақстан экономикасы аймақтағы ең қарқынды дамып келе жатқан экономикалардың біріне айналды. Құрылымдық реформалар, көмірсутектердің мол ресурстарын пайдалану, күшті ішкі сұраныс пен тікелей шетелдік инвестициялар есебінен жылдам өсу кедейлікті азайтуға және табысы орташадан жоғары елдерге көшуге көмектесті. Бүгінгі таңда Қазақстан аймақтың ЖІӨ-нің 60 пайызын құрайтын Орталық Азиядағы ең ірі экономикаға ие. Тәуелсіздік жылдарында жан басына шаққандағы ішкі жалпы өнім 12,5 есеге, 1991 жылғы 700 доллардан 2020 жылы 9 мың долларға дейін өсті, бұл табысты нәтиже. Дүниежүзілік банктің 2020 жылға арналған бағалауы бойынша ел ЖІӨ (ЖІӨ) бойынша елдер рейтингінде 41-ші орында (Дүниежүзілік банктің Қазақстан бойынша шолуы, 2021). Сондай-ақ елде бұқаралық ақпарат құралдары мен әртүрлі үкіметтік емес ұйымдарға қоғамды қалыптастыруда барған сайын маңызды рөл атқаруға мүмкіндік беретін президенттік және парламенттік демократия түріндегі күшті саяси жүйе құрылды. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерімен белсенді ынтымақтастықтың арқасында Қазақстан экономикалық және әлеуметтік даму, адами капитал, мемлекеттік басқару және қоршаған ортаны қорғау салаларында қажетті институттарды құруда айтарлықтай жетістіктерге жетті. Қазіргі уақытта елдің дамуы үшін қауіп-қатерлердің қатарында келесі мәселелер бар: көмірсутегі шикізатына шамадан тыс тәуелділік және шектеулі әртараптандыру, тұрғындарды COVID-19-ға қарсы вакцинациямен жеткіліксіз қамту, Орталық Азия аймағындағы Қазақстанмен көршілес елдердегі, соның ішінде Ауғанстан мен Қырғызстандағы, Тәжікстан, Украинадағы тұрақсыз жағдай.

Мемлекеттік саясаттың басты мақсаты мен өлшемі адамдардың бақытын ілгерілету екендігін соңғы онжылдықтарда көптеген ғалымдар орында дәлелдеді (Veenhoven, 1991). Яғни, мемлекет тарапынан жүзеге асырылып жатқан кез келген жаңғыру кезеңдерінің мақсаты нәтижесінде сапалы өмір мен халықтың әл-ауқатын жақсарту болып табылады. Осы мақалада біз жалпы тәуелсіздік алған жылдардан бері Қазақстан халқының бақыт деңгейіне жаңғырту кезеңдері әсерін тигіздіме, халықтың субъективті әл-ауқаты жоғарылады ма, қандай деңгейге өзгерді деген мәселелерді қарастыратын боламыз.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Аталмыш зерттеудің мақсаты еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бері халықтың бақыт деңгейі қаншалықты өзгергендігін анықтай отырып, оған әсер етуші факторларға талдау жасау. Оның ішінде, Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорындағы Қазақстан көрінісіне басқа Тәуелсіз мемлекеттер достығы қатарына енетін елдермен салыстырмалы талдау жасалынады. Қазіргі уақытта Қазақстан қоғамының алдында тұрған көптеген мәселелердің ішінде халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін көтеру мәселесі маңызды рөл атқарады.

Адамның өмір сүру деңгейін жақсарту үшін жасалынатын әрекеттер бастапқыда халықтың негізгі мұқтаждықтарын өтеуден басталуы қажеттілігі белгілі. Ел халқының негізгі мұқтаждықтары бойынша өзекті мәселелер шешілгеннен кейін назар позитивті және кең ауқымды өзге мақсаттарға аударылады. Адамдардың өмір сүру сапасын және оған қанағаттануын анықтайтын субъективтік сапаларын зерттеудің маңыздылығы көбінесе әртүрлі деңгейдегі менеджменттердің (саяси көшбасшылар, ұйым басшылары) қажеттіліктерін жаңартудағы халықтың, әлеуметтік ұйымдардың өкілдері мен әлеуметтік топтардың мүшелерінің көзқарасы бойынша ұйымдастырушылық шешімдердің пайдалылығын бағалаумен байланысты. Өз қызметінің тиімділігін жоғарылатуға және олар басқаратын әлеуметтік топтардың функционалдығын арттыруға ұмтылатын басшылар үшін жалпы халықтың және оның жекелеген топтары мен ұйымдарының өкілдерінің әлеуметтік белсенділігін зерттеу қызығушылық тудырады. Мұндай қажеттілік адамдардың қазіргі жағдайды бағалау негізінде қандай да бір жолмен әрекет етуге дайындығы, сондай-ақ олардың ресурстық және құндылық әлеуеті туралы ақпараттың маңыздылығына байланысты (Васильева, 2019: 31)

Мемлекет өз халқына жоғары сапалы өмір қалыптастыра алмаса, онда экономикалық көшбасшылық идеясының гуманитарлық құрамдас бөлігі де жоғалады (Залывский, 2016: 46). Әлеуметтанулық және психологиялық зерттеулердің нәтижелері бойынша Америка және Еуропаның дамыған елдерінің субъективті әл-ауқатының деңгейі материалдық және әлеуметтік жағдай сияқты айтарлықтай өспеген және бұл көрсеткіш жоғарыдағы елдер үшін Африкадағы кейбір дамымаған елдерден артта қалған (Баш-

катов, 2013: 3). Бұл фактілер әл-ауқаттылықты қамтамасыз ететін объективті факторларды да, жеке бақыт, өмірге қанағаттану, жеке әл-ауқат және т.б. сияқты құбылыстарды да анықтауға бағытталған зерттеулердің өзектілігі мен қажеттілігін көрсетеді.

1990 жылдардан бастап қазақстандық зерттеушілер өмірге қанағаттану, өмір сүру сапасы және әлеуметтік әл-ауқат туралы көптеген зерттеулер жүргізді. Негізінен олар оның жеке көрсеткіштерін (табыс деңгейі, жұмыссыздық деңгейі, кедейлік деңгейі, қылмыс деңгейі, қаржылық жағдай, әлеуметтік жағдай, денсаулық, жалғыздық деңгейі және т.б.) нақты өлшеуге бағытталған. 2000 жылдардың басынан бері қазақстандықтардың өміріне қанағаттану деңгейі шетелдік ғалымдардың да зерттеу нысанына айналды.

Елімізде 20 жылдан астам уақыт бойы Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы халықтың өмір сүру стандарттарына зерттеу жүргізіп келеді, бұл зерттеу аясында халықтың өмірге қанағаттану деңгейін анықтау үшін 10 балдық шкала бойынша «Жалпы, Сіз өз өміріңізге қаншалықты қанағаттанасыз?» сұрағы қойылады. 2018 жылдан бастап сауалнамада 10 балдық шкала бойынша «Сіз өзіңізді қаншалықты бақыттымын деп санайсыз?» деген сұрақ қойылып келеді. Қазақстан өмір сүру сапасына қатысты бірқатар мерзімді халықаралық зерттеулерге қатысады, соның ішінде *Harpy Planet Index* (2006 жылдан бастап), *World Happiness Report* (2013 жылдан бастап), *Gallup International Association World Polls* (2016 жылдан бастап). Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорының библиографиясында 2006-2020 жылдар аралығындағы Қазақстандағы бақыт туралы ғылыми басылымдардың 18 атауы берілген. Қазіргі уақытта Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорында еліміздің бақыт деңгейінің орташа көрсеткішінің 69 нәтижесі және 480 коррекциялық нәтижелер ұсынылған.

2018 жылы Қазақстан Жаһандық бақыт коалициясына мүше болды, оның құрамына Біріккен Араб Әмірліктері, Коста-Рика, Мексика, Португалия және Словения да кірді. Еліміздің Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігі жанынан бақыт жобалық кеңсесі құрылды. Бірқатар өңірлерде қала әкімдіктерінің жанынан адамдардың бақыты мен әл-ауқаты жөніндегі арнайы бөлімдер ашылып, олар түрлі ғылыми ұйымдардың көмегімен халықтың бақыт деңгейін, аймақтардың бақыт бойынша рейтингін

анықтау мақсатында әлеуметтік зерттеулер жүргізеді. Бұл субъективті өмірге қанағаттану көрсеткіштерін халықтың қабылдауы тұрғысынан жүргізіліп жатқан реформалар мен мемлекеттік саясат шараларының тиімділігінің көрсеткіші ретінде пайдаланудың алғашқы қадамдарын көрсетеді.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің нәтижелері мен талқылау жұмыстарын жүргізуге Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорында ұсынылған Қазақстан туралы мәліметтер негізге алынды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының тұрмыс деңгейі саласы бойынша ақпараттарға талдау жасалынады.

World Happiness Database (Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқор) – бұл өмірге қанағаттану аясында бақыт туралы эмпирикалық зерттеулердің нәтижелерін сақтау үшін пайдаланылатын онлайн-зерттеу мұрағаты. Зерттеу нәтижелері стандартты форматта және әрқайсысының бірегей веб-мекен-жайы бар электронды «зерттеу нәтижелерінің беттерінде» терминологияны пайдалана отырып сипатталады. Бұл беттер нақтыланған жіктеу арқылы тақырып пен әдістеме бойынша сұрыпталады. Деректер базасы: 1) бақыт туралы білімді үздіксіз қалыптастыруға, 2) бақыт туралы бар деректерді шолуға, 3) нақты тақырыптар бойынша бақыт туралы зерттеулердің синтезін дайындауға және 4) осындай зерттеу синтезінің нәтижелерін ұсынуға көмектеседі (Veenhoven, 2020).

Қазақстандағы зерттеулер тұрғындар арасында тұрақты іріктемелі сауалнамаларда өмірге қанағаттану туралы сұрақтарға респонденттердің жауаптарының орташа мәнін анықтау арқылы елдегі бақыттың деңгейін талдауға мүмкіндік береді. Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорында жиналған нәтижелер келесі сілтеме бойынша қолжетімді <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/kazakhstan-220/>.

Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорына мерзімді сауалнама нәтижелері бойынша енгізілген Қазақстандағы жалпы бақыттың соңғы нәтижесі 2020 жылға арналған деректерді қамтиды. Қойылған сұрақ келесідей тұжырымдалады:

Жалпы, Сіз өз өміріңізге қаншалықты қанағаттанасыз?

- 1 – Қанағаттанбаймын
- 2 – Қанағаттанбаймын

- 3 – Қанағаттанбаймын
- 4 – Ішінара қанағаттанамын
- 5 – Ішінара қанағаттанамын
- 6 – Ішінара қанағаттанамын
- 7 – Ішінара қанағаттанамын
- 8 – Қанағаттанамын
- 9 – Қанағаттанамын
- 10 – Қанағаттанамын.

Бұл сұрақ дерекқорда O-SLu-g-sq-n-10-f белгісімен кодталған.

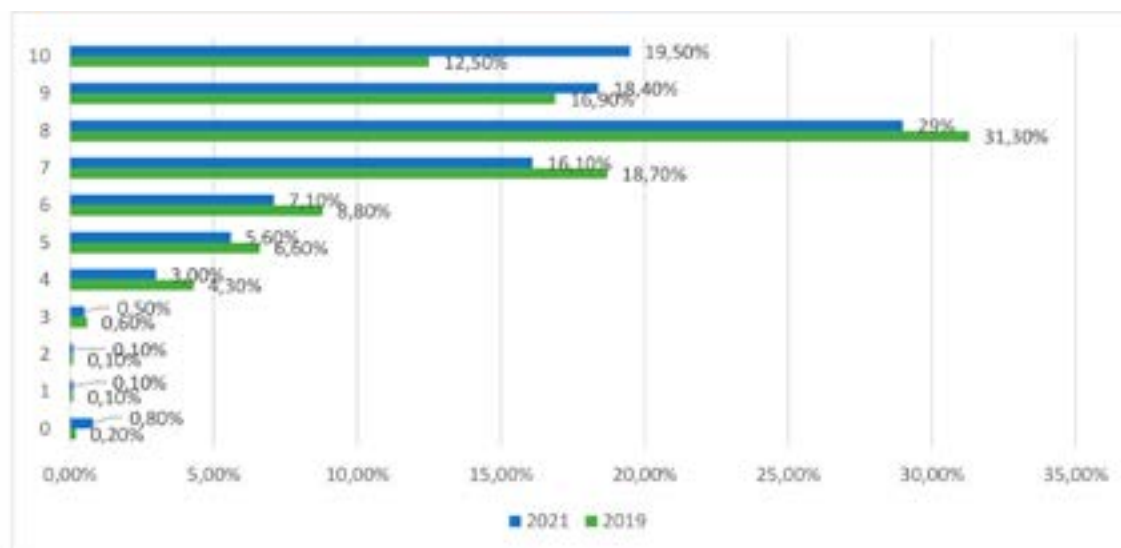
Қазақстан халқы арасында бақыт деректерін өлшеу түрлері және жылдар бойынша бөлу туралы ақпаратпен келесі сілтеме бойынша танысуға болады <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/kazakhstan-220/distributional/>.

Нәтижелер және талқылама

1991 жылы Кеңес Одағының ыдырауы халықтың денсаулығына, әл-ауқаты мен жағдайына кері әсерін тигізгені белгілі. Экономикалық күйреуден туындаған әлеуметтік трансформация мен құрылымдық өзгерістер нормативтік құрылымның бұзылуына және әлеуметтік тәртіптің болжамдылығына әкелді. Жүргізілген сауалнамалардың нәтижесінде 1991 жылдан бергі өзгерістер респонденттердің өмір сүру деңгейіне 43% әсер теріс болды, ал 23,4% әсер етпеді деп түсіндіреді (Abbott және т.б., 2012: 112).

1996 жылғы Қазақстан халқының өмір сүру деңгейі бойынша арнайы бақылаудың нәтижесінде еліміздің барлық өңірлерінде жынысы және тұрғылықты мекені бойынша өмір сүру сапасына қанағаттанатындардың деңгейі төмен екендігі байқалады. Басқа өңірлермен салыстырғанда өз өмірлеріне толығымен қанағаттанатындардың көрсеткіші батыс өңірлерінің тұрғындарында жоғары (4,2% ерлер, 4,5% әйелдер). Өмір сүру сапасына мүлдем қанағаттанбайтындардың көрсеткіші солтүстік өңірдің тұрғындарында басымырақ (20,0% ерлер, 23,5% әйелдер). Бұл жылдары әйелдер қауымының ерлерге қарағанда өз өмірлеріне толығымен қанағаттану деңгейі төмен («Қазақстандағы халықтың өмір сүру деңгейі» статистикалық жинағы, 1998). 2001 жылы Қазақстанда жалпы қанағаттанудың орта деңгейі төрт балдық шкала бойынша 2,57 (10 балдық шкала бойынша 5,71) болды (Р. Abbott және т.б., 2012: 110). Мерзімді сауалнама нәтижелері бойынша Дүниежүзілік бақыт туралы деректер базасына енгізілген Қазақстандағы жалпы бақыттың соңғы нәтижесі 2020 жылға арналған деректерді қамтиды.

Жоғарыда ұсынылған 10 қадамдық шкала бойынша орташа мән 7,7 және стандартты ауытқу 1,6 құрайды. Жауаптардың таралуы 1-суретте көрсетілген.

1-сурет – Респонденттердің бақытты бағалауы*

* 2019 жылғы дереккөз: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/distributional-findings/tienchiyava-2021c-study-kz-2019-17717/>
2021 жылға арналған дереккөз: <https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/6>

1-суреттен көрініп тұрғандай, респонденттердің жауаптары қанағаттанудың ең төменгі деңгейінен жоғарыға дейін бөлінеді және респонденттердің көпшілігі бағалау үшін 10 балдық жүйе бойынша 4-10 ұпайларды пайдаланады. Өз өміріне мүлдем қанағаттанбайтын респонденттердің үлесі 1%-дан аз. Бұл дамыған елдерде байқалатын үрдіске сәйкес келеді және мүлдем қанағаттанбаған респонденттердің үлесі 7-ден 17%-ға дейін құрайтын посткеңестік елдермен салыстырғанда айтарлықтай төмен. 2021 жылы әлеуметтік әл-ауқатын 10 баллмен бағалаған адамдардың үлесі артып, 20%-ға жуықты құрады. Пандемия және оның ел үшін ауыр әлеуметтік-экономикалық салдары

жағдайында бұл тенденция назар аударуды қажет етеді.

Қазақстандағы бақыт деңгейін басқа елдердегі бақытпен салыстыру үшін біз 2010-шы жылдар деп аталатын және Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорында ұсынылған 2010-2019 жылдарға арналған елдегі бақыттың орташа рейтингі есебін қолдандық. Бұл есеп респонденттердің әртүрлі елдердегі өмірге қанағаттану рейтингтері негізінде 0 (қанағаттанбайды) пен 10 (қанағаттанарлық) аралығындағы сандық шкала бойынша белгілі бір кезеңдегі деректерді біріктіреді. Бұл бағалаулар бойынша Қазақстан әлемде келесі орында тұр.

1-кесте – 2010 жылдардағы Қазақстандағы 160 елдің арасындағы бақыттың орташа рейтингі. 0-10 шкала бойынша орташа бақыт

<i>Үздік</i>	<i>Орта</i>	<i>Төменгі</i>
1 8, 2 Дания	67 6.6 Қазақстан	155 4.5 Либерия
2 8.1 Мексика	68 6.6 Сингапур	156 4.4 Оңтүстік Судан
3 8.1 Колумбия	69 6.6 Тайвань	157 4.4 Того
4 8.0 Швейцария	70 6.6 Латвия	158 4.4 Орталық Африка мемлекеті
5 8.0 Финляндия	71 6.6 Гонконг	159 4.2 Бурунди
6 8.0 Исландия	72 6.6 Эстония	160 3.8 Танзания

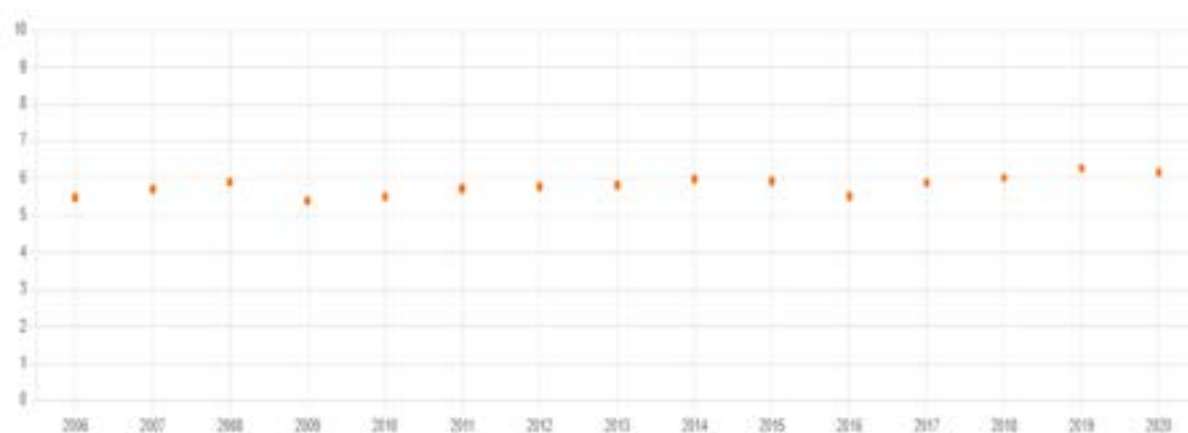
Дереккөз: WDH Rank есебі «Орташа бақыт елдер бойынша», 2010–2019 жж .

Көріп отырғанымыздай, Қазақстан әлемнің барлық елдеріндегі бақыттың орташа деңгейі рейтингінде орта диапазонның ортасында тұр. Қазақстандағы бақыттың деңгейін посткеңестік елдердегі көрсеткіштермен салыстыру қызықты, олардың көпшілігі Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына (ТМД) мүше және экономикасы дамып келе жатқан және адам дамуы орташа елдер тобына жатады. Осыған ұқсас өтпелі жолдармен дамып келе жатқан посткеңестік мемлекеттермен салыстырғанда біз Қазақстандағы бақыттың орташа деңгейі осы елдердің ішінде ең жоғарылардың бірі екенін көреміз. Азия елдерімен салыстырғанда Қазақстандағы бақыттың орташа деңгейін талдай келе, қазақстандықтар әлемнің осы бөлігіндегі ең бақытты адамдардың қатарында екенін де байқаймыз.

Егер 2000-жылдары бақыттың орташа деңгейі 6,1 болса, 2010 жылдары қазақстандықтар бақыттырақ болды – бұл кезеңдегі бақыттың орташа деңгейі 6,6 болды. Халықтың әлеуметтік әл-ауқатын бағалау деңгейін көтеру белгілі бір экономикалық табыстармен және қоғамдық-

саяси тұрақтылыққа ұмтылумен байланысты. Осы жылдар ішінде Қазақстан өз күш-жігерін әлемнің бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына қосылуға бағыттады. Осыған байланысты мемлекет пен қоғам жергілікті өнеркәсіптің әлеуетін арттыру және шағын кәсіпкерліктің мүмкіндіктерін арттыру, қоғамның осал топтарының өмір сүру жағдайын жақсарту, денсаулық сақтау және білім беру жүйесін дамыту, сондай-ақ өзін-өзі қамтамасыз ету мүмкіндіктерін қамтамасыз ету бойынша жұмыс жасауда. нәсіліне, жынысына және дініне қарамастан ел тұрғындары үшін керек-жарақтар. Сонымен қатар, Қазақстандағы реформаларға қарамастан, байлар мен кедейлер арасындағы үлкен әлеуметтік алшақтық, сыбайлас жемқорлық пен жұмыссыздықтың жоғары деңгейі сақталуда, бұл елдегі бақыттың жоғарырақ өсуіне ықпал ете алмады. Қазақстандағы жалпы халықтың орташа бақыты туралы салыстырмалы деректер 2006 жылдан бері қолжетімді. Бұл деңгейдің кейінгі жылдардағы өзгерістері 2-суретте көрсетілген.

Trend of happiness over time

<https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/kazakhstan-220/>

<https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/kazakhstan-220/>

2-сурет – Қазақстан Республикасындағы уақыт бойынша бақыт тенденциясы

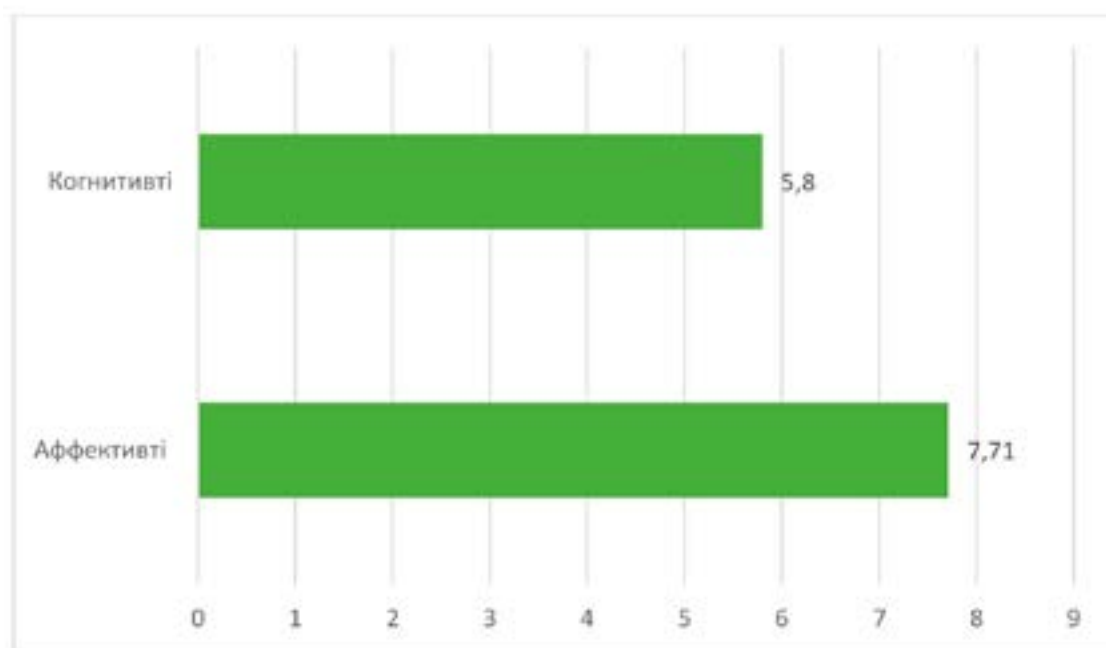
Көрсетілген кезеңде елдегі бақыт деңгейі сәйкесінше 5,39 және 5,5-ке дейін төмендеген 2009 және 2016 жылдарды қоспағанда, тренд айтарлықтай тұрақты болып қалды. Бақыттың ең жоғары деңгейі 2019 жылы байқалды, онда ол 6,27 болды. Қазақстандықтардың өмірге қанағаттануының төмендеуіне келесі факторлар әсер етті.

– 2009 жылы ұлттық валютаның күрт құнсыздануы жарияланған Қазақстандағы қаржылық дағдарыс.

– 1,7 миллион гектар ауыл шаруашылығы жерлерін аукцион арқылы саудаға шығару шешіміне байланысты жаппай наразылық. Назылық толқыны негізінен титулды ұлт өкілдерін шарпыды, олар шетелдіктер жерді сатып алу және жалға алу мүмкіндігіне ие болады деп қауіптенді. Назылық акциясының ерекшеліктерінің бірі елдегі қоғамдық-саяси тұрақтылық деңгейінің төмендеуінен көрінетін синофобиялық көңіл-күй болды. Кейін оны қалпына келтіруге биліктің Жер кодексінің бірқатар нормаларына 2021 жылға дейін мораторий жариялауы ықпал етті. Бұл елдегі бақыт деңгейіндегі оң үрдісті бекітіп, 2019 жылға қарай бақыт деңгейі 6,27-ге дейін көтерілді.

30 жылға жуық басқарған Тұңғыш президенттің отставкаға кетуіне және жаңа президенттің демократиялық жолмен сайлануына байланысты 2019 жылы биліктің саяси ауысуы Қазақстан

өміріне қанағаттану деңгейіне әсер еткен жоқ десе де болады. Дүниежүзілік бақыт туралы дерекқордағы елдердің есебі бөлігіндегі Қазақстандағы бақыт туралы екі ақпарат көзін пайдалануға мүмкіндік береді: адамдар көп уақытты қаншалықты жақсы сезінеді және шынайы өмір олардың өмірі қалай болу керектігі туралы идеяларымен сәйкес келеді. Қосалқы бағалаулар бақыттың «компоненттері» ретінде түсіндіріледі – сәйкесінше аффективті компонент (аффектінің геоидикалық деңгейі) және когнитивті компонент (қанағаттану) (Venhoven, 2009: 4). Бұл компоненттер жыл сайын Gallup сауалнамасында өлшенеді. Бұл сауалнамада аффективті компонент кешегі адамның өзін қалай сезінгені туралы бірқатар сұрақтар арқылы, ал когнитивтік құрамдас «мүмкін болғаннан» «ең нашарға» дейінгі 11 қадамдық шкала бойынша олардың өмірін бағалау арқылы қарастырылады. Өмірге қанағаттану эмоционалдық күйден уақыт бойынша салыстырмалы тұрақтылығымен ерекшеленеді. Rothmsn & Veenhoven (2015) атап өткендей, әл-ауқат адамның қажеттіліктерін қанағаттандыруды білдіреді, ал когнитивтік қанағаттану тілектердің қабылданатын орындалуын көрсетеді. Осы екі құрамдас бойынша ұпайлар 3-суретте көрсетілген, одан біз олардың Қазақстанда айтарлықтай ерекшеленетінін көреміз.

Дереккөз: WDH есебі Қазақстандағы бақыт ұлты, 2010-2019 жылдарға арналған жалпы халық үлгілеріндегі жоғарыда аталған көрсеткіштер бойынша орташа стандартты ауытқулар.

3-сурет – 2010 жылдардағы Қазақстандағы бақыттың құрамдас бөліктері.

Қазақстанда когнитивті компоненттің көрсеткіші аффективті көрсеткіштен айтарлықтай төмен. Когнитивтік қанағаттану деңгейінің төмендігі мен аффективті бақыттың жеткілікті жоғары деңгейі арасындағы елеулі алшақтық тек Қазақстанға ғана емес, сонымен қатар көптеген посткеңестік елдерге тән. Бұл диспропорция «қуанышты наразылық» ретінде сипатталады. Яғни, халық әл-ауқатының төмендігіне қарамастан жоғары қанағаттанушылықты сезінген кездегі «депрессиялық» қанағаттану күйзелісінен гөрі оптимистік комбинациялық қана-

ғат болып табылады (Rothmsn & Veenhoven 2015: 1). Сонымен қатар, дүниежүзілік бақыт туралы дерекқорда бақыт теңсіздігі бойынша елдердің ақпараты ұсынылған. Әлемнің әртүрлі елдерінің азаматтары арасындағы бақыт теңсіздігі туралы деректер стандартты ауытқу арқылы өлшенеді (Kalmijn & Veenhoven 2005: 1). Дерекқордағы елдер негізіндегі есеп бөлімінде стандартты ауытқу нәтижелерін 0-ден 10-ға дейінгі салыстырмалы баллдарға түрлендіреді. Қазақстандағы бақытты бөлудің стандартты ауытқуы 2010 жылдардағы 0-10 шкала бойынша 2,35 құрайды.

3-кесте – Қазақстанның 2010 жылдардағы 157 ел арасындағы бақыт теңсіздігі рейтингі. Орташа бақыт 0-10 шкала бойынша.

Ең аз	Орта	Ең көбі
1 1.43 Нидерланды	78 2,29 Франция	154 2.91 Грузия
2 1.58 Финляндия	79 2,29 Маврикий	155 2.91 Албания
3 1.59 Канада	80 2,29 Боливия	156 2,96 Филиппиндер
4 1.64 Дания	95 2.35 Қазақстан	157 2,96 Йемен

Дереккөз: WDH Rank баяндамасы Ұлттардағы бақыт теңсіздігі 2010-2019

Әлемнің 157 елі арасында бақыт теңсіздігі бойынша Қазақстан 95-ші орында, яғни әлем елдерінің

рейтингтік тізімінің ортаңғы бөлігінде. Қазақстан ТМД елдерінің тізімінде де орта орында.

4-кесте – 2010 жылдардағы ТМД елдері арасындағы бақыт деңгейінің теңсіздігі бойынша Қазақстанның рейтингі.

Рейтингтегі орны	Көрсеткіш	Елдің атауы
33	2,03	Өзбекстан
44	2,13	Молдова
85	2,32	Беларусь
95	2,35	Қазақстан
103	2,38	Ресей
105	2,41	Өзирбайжан
114	2,47	Қырғызстан
130	2,61	Украина

Дереккөз: WDN Rank есебі 2010-2019 жылдардағы ұлттардағы бақыт теңсіздігі

Жалпы Қазақстандағы 2000-2020 жылдар аралығында жүргізілген реформалардың бүкіл кезеңінде адамдардың олардың өміріне қанағаттану деңгейі өмірдің сыртқы әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен байланысты болды. Экономикалық жағдайдың нашарлауы кезінде елдегі өмірге қанағаттанудың орташа деңгейі төмендеп, экономиканың жалпы жағдайының жақсарып, жағдайдың тұрақтануымен ол қайтадан өсті. Бірақ, олардың қазақстандықтардың өз өміріне қанағаттану деңгейіне қандай факторлар және қаншалықты елеулі әсер ететінін анықтау керек. 2010-2020 жылдарға арналған Ұлттар негізіндегі деректер файлында ұсынылған корреляция нәтижелеріне сүйене отырып, біз қазақстандықтардың жоғары немесе төмен деңгейде өз өмірлеріне қанағаттануына әсер ететін кейбір факторларды анықтаймыз.

Қазақстандықтардың жалпы қанағаттануына экономикалық жағдайлар басты әсер етеді. Адамдар неғұрлым көп табыс тапса, соғұрлым олар бақытты болады: $r = +.25$. Қазақстанда, басқа посткеңестік елдердегі сияқты, бақыт табыс деңгейіне тікелей байланысты, бірақ бұл қатынас әдетте экономикалық жағынан гүлденген елдерде төмен. Қазақстан халқының бақыт сезімінде гендерлік айырмашылықтар байқалады: $r = +.02$. Ерлер мен әйелдердің бақытындағы айырмашылықтың болуы, әдетте, көптеген елдерге тән емес. Қазақстанда әйелдер ерлерге қарағанда біршама бақытты. Қазақстандықтар неғұрлым білімді болса, соғұрлым олардың бақыт деңгейі жоғары болады: $r = +.15$. Білім адамға күш береді және бұл жағынан Қазақстан басқа да посткеңестік елдер сияқты (Қырғызстанды қоспағанда) дүние жүзінде дерлік байқалатын үлгіні көрсетіп отыр. Қазақстандықтардың бақыты жасына байланысты: $r = -.04$. Өмірге қанағаттану жасына бай-

ланысты емес дамыған елдердің көпшілігінен айырмашылығы, посткеңестік елдерге қарағанда әлсіз болғанымен, Қазақстанда мұндай қарым-қатынас бар. Мұнда адамдарда бақыттың жасына қарай біркелкі және бірте-бірте төмендейтіні байқалады. Балалы болу Қазақстандағы өмірге қанағаттану деңгейіне әсер етеді, мұнда балалары бар азаматтар өздерін бақыттырақ сезінеді: $r = +.04$. Бұл посткеңестік елдердің көпшілігінде байқалған теріс корреляциядан ерекшеленеді және дамыған елдердегі жалпы тенденцияға кеңінен сәйкес келеді. Некеде тұрған Қазақстан азаматтары тұрмыс құрмағандарға қарағанда өзін бақыттырақ сезінеді: $r = +.04$. Дегенмен, бұл фактордың әсері әдетте дамыған елдерде және посткеңестік елдердің көпшілігінде байқалғанға қарағанда азырақ. Қазақстандықтар үшін қоғамдық ұйымдарға мүше болу маңызды, нәтижесінде олар өздерін бақыттырақ сезінеді: $r = +.03$. Дегенмен, бұл корреляция әлемнің ең дамыған елдеріне қарағанда, басқа посткеңестік елдердегі сияқты Қазақстанда әлдеқайда әлсіз. Қазақстанда әлеуметтік жағдайдың өзін-өзі бағалауы мен қазақстандықтардың бақыты арасында теріс корреляция анықталды: $r = -.19$. Бұл әлемде байқалған оң корреляциядан ерекшеленеді. Өзін-өзі басқа топтардан субъективті түрде жоғары тұратын топқа жатқызу барлық ТМД елдерінде, соның ішінде Қазақстанда бақыттың артуына әкелмейді. Бұл жоғары адамдар қоғамдағы орнын бағалайтынын, олардың тілектері мен қажеттіліктерін жүзеге асыруды қабылдау деңгейінің төмен екенін көрсетеді. Бұл тенденция мұқият зерттеуді қажет етеді.

Қорытынды және тұжырымдама

Қазақстан субъективті әл-ауқатты арттыруға бағытталған жаңғырудың әр түрлі кезеңдерінен

өткен табысты экономикалық дамушы ел. Оның субъективті әл-ауқат (бақыт) моделі бірқатар аспектілері бойынша әлемде байқалған тенденциялардан ерекшеленеді. Бұл айырмашылық жоғарыда сипатталған келесі үлгілерде көрінеді. Қазақстандағы бақыттың орташа деңгейі 6,6 құрайды және дамыған ЭЫДҰ елдерімен салыстырғанда (7,5) төмен. Бұл жағдайға қарамастан Қазақстандағы бақыттың орташа деңгейі Азия елдері мен посткеңестік елдер арасында ең жоғарылардың бірі болып табылады. Қазақстандағы бақыттың табыспен арақатынасы әлемнің көптеген дамыған елдеріне қарағанда күштірек, бұл қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің жоғары деңгейін көрсетеді. Қазақстанда үйленбегендерге қарағанда үйленгендер бақыттырақ. Алайда Қазақстандағы бұл айырмашылық әдетте дамыған елдердегіден азырақ. Қазақстан бақыт теңсіздігі бойынша әлем елдерінің рейтингтік тізімінің ортасында тұр, бұл көрсеткіш ЭЫДҰ орташа көрсеткішінен айтарлықтай жоғары, бірақ дамушы елдердің көпшілігінен төмен. Қазақтардың бақыты мен ерікті ұйымдарға мүшелік арасындағы байланыс әлемнің дамыған елдеріне қарағанда әлсіз.

Қазақтардың бақыты олардың әлеуметтік жағдайын өзін-өзі бағалауымен байланысты емес, әлемдегі жағдайға қарағанда бұл көрсеткіштер арасында оң корреляция бар. Өзін-өзі басқа топтардан субъективті түрде жоғары тұратын топқа жатқызу адамдардың әлеуметтік талаптарының деңгейін арттырады. Адамдар көп нәрсені қалайды және олардың субъективті бағалары өз қажеттіліктерін жүзеге асырудың жете бағаланбаған қабілетін көрсетеді.

Жалпы, Қазақстандағы бақыттың орташа деңгейінің артуы елдегі реформалардың халыққа пайдасын тигізіп, олардың өмірге деген

қанағаттану деңгейіне әсер еткенін көрсетеді. Дегенмен, азаматтардың субъективті әл-ауқатын одан әрі арттыру үшін Қазақстан үкіметі өзінің саясаты экономикалық қауіпсіздікті, әлеуметтік біртұтас қоғамды, адамдардың әлеуметтік интеграциялануына мүмкіндік беретін жағдайларды және құқықтарды кеңейту жағдайларын қамтамасыз етуі керек. Бірқатар жылдардағы динамикалық түрде ұсынылған сенімді халықаралық салыстырулар бақыт жағынан артта қалған Қазақстандағы прогрессивті әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар үшін сенімді негіз бола алады. Осыған орай, бақытты елді жаңғыртудың стратегиялық мақсаты ретінде түсіндіру және оны заңнамада көрсетудің маңызы аз емес.

Қазақстан бүгінде жаңғыртудың жаңа кезеңіне қадам басты. Елімізде орын алған қаңтар оқиғасы қоғамдағы көптеген мәселелердің бар екендігін, әлеуметтік теңсіздікті көрсетті және жаңғыртудың жаңа кезеңіне көшуге себеп болды. Қазақстан халқына жолдауында Президент Қ.К. Тоқаев елдің әлеуметтік-саяси жүйесінде ауқымды реформалар басталғанын мәлімдеді. Саяси реформалардың өзгеруі халықтың бақыт деңгейіне әсерін тигізетін экономикалық қауіпсіздік, әлеуметтік бірігу, құқықтарды кеңейту жағдайлары мен әлеуметтік интеграция салаларының өзгеруіне септігін тигізуі мүмкін және оның халықтың бақыт деңгейінің өзгеруіне тигізген әсері бойынша нәтижесін болашақтағы зерттеулер көрсетеді.

Бұл зерттеу ҚР БҒМ ҒК-нің қаржыландыру аясында әзірленді (Грант №BR10965263 «Қазақстан қоғамын әлеуметтік жаңғырту: идеялық-философиялық негіздер, концептуалдық үлгілер, әлеуметтік-мәдени үдерістер, әлеуметтік-саяси технологиялар»).

Әдебиеттер

Abbott P., Wallace C. Satisfaction and Societal Quality in Kazakhstan Happiness Across Cultures, *Science Across Cultures: The History of Non-Western Science*. – P. 107-120.

Башкатов С.А. Разноуровневые факторы личностного благополучия: диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. – Челябинск, 2013. – 175 с.

Васильева О. В. Социологическое измерение счастья: универсальный подход (на материалах социологического исследования жителей г. Красноярска) // *Siberian Socium*. – 2019. – № 1. – С. 30-45.

Veenhoven R. Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots. *Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective*. – Oxford: Pergamon Press, 1995.

Veenhoven R. Rank Report on Happiness in Kazakhstan (KZ), World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam, The Netherlands. Viewed on 12/16/2022 at worlddatabaseofhappiness.eur.nl

Veenhoven R. How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories, Edward Elgar Publishers, Cheltenham UK, 2019. – P. 45-69.

Дүниежүзінің бақыты туралы екінші баяндама, 2013 <https://worldhappiness.report/ed/2013/>.

Жандыбаев К., Модернизация 1.0: Становление и этапы развития Казахстана, 2017. <https://strategy2050.kz/ru/news/42452/>
Зальевский Н.П., Индекс счастья в странах Арктики: индексное измерение и сопоставление динамики развития экономики Арктического мира // *Арктика и Север*. – 2016. – № 22. – С. 43-65.

Kalmijn W., Veenhoven R. Measuring inequality of happiness in nations: In search for proper statistics // *Journal of Happiness Studies*. – 2005. – Vol. 6. – P. 357-396.

«Қазақстандағы халықтың өмір сүру деңгейі» статистикалық жинағы, 1998. – 219 с. <https://stat.gov.kz/official/industry/64/publication>

«Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» – ҚР Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2017. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700002017>

Mohammed bin Rashid attends launch of Global Happiness Coalition, 2018. <http://wam.ae/en/details/1395302666861>.

Обзор Всемирного банка по Казахстану, 2021. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/overview#1>

Rothmann I., Veenhoven R. Happiness in South Africa: Pattern of cheerful discontent // *Optentia Newsletter*. – 2015. – №5 (2). – P. 1-10.

Уақыт кеңістігіндегі мәліметтер (Қазақстан). <https://happyplanetindex.org/trends/>.

Уровень и качество жизни в Казахстане: современное состояние и основные тенденции. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2018. – 104 с.

Happiness, Hope, Economic Optimism, 2016. Gallup International Association <https://www.gallup-international.com/survey-results/survey-result/happiness-hope-economic-optimism>

References

Abbott P., Wallace C. Satisfaction and Societal Quality in Kazakhstan Happiness Across Cultures, *Science Across Cultures: The History of Non-Western Science*, pp. 107-120.

Bashkatov S.A. (2013) Raznourovnevye faktory lichnostnogo blagopoluchiya [Multi-level factors of personal well-being. Dissertations for the degree of candidate of psychological sciences]. Chelyabinsk, 175 p. (In Russian)

(2021) Data in time space (Kazakhstan). <https://happyplanetindex.org/trends/>.

(2016) Happiness, Hope, Economic Optimism. Gallup International Association <https://www.gallup-international.com/survey-results/survey-result/happiness-hope-economic-optimism>

(1998) «Kazakhstanadagy halykтын omir suru dengeyi» statistics zhinagy [Statistical collection «Living Standards in Kazakhstan»]. 219 p. <https://stat.gov.kz/official/industry/64/publication> (In Kazakh)

Kalmijn W., Veenhoven R. (2005) Measuring inequality of happiness in nations: In search for proper statistics. *Journal of Happiness Studies*, vol. 6, pp. 357-396.

(2017) «Kazakhstanyn Yshinshi zhangryuy: zhahandyk bәsekege kabilettilik» [«The Third Revival of Kazakhstan: Global Competitiveness»]. First President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev. Nazarbayev's message to the people of Kazakhstan <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2017> (In Kazakh)

(2018) Mohammed bin Rashid attends launch of Global Happiness Coalition. <http://wam.ae/en/details/1395302666861>.

Rothmann I., Veenhoven R. (2015) Happiness in South Africa: Pattern of cheerful discontent. *Optentia Newsletter*, no 5, pp. 1-10.

(2013) The second report on the happiness of the world <https://worldhappiness.report/ed/2013/>.

(2018) Uroven' i kachestvo zhizni v Kazahstane: sovremennoe sostoyanie i osnovnye tendencii [Level and quality of life in Kazakhstan: current state and main trends]. Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, 104 p. (In Russian)

Vasilyeva O.V. (2019) Sociological measurement of happiness: a universal approach (on the materials of a sociological study of residents of Krasnoyarsk). *Siberian Socium*, no 1, pp. 30-45.

Veenhoven R. (1995) Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots. Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective. Oxford: Pergamon Press.

Veenhoven R. (2019) How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories, Edward Elgar Publishers. Cheltenham UK, pp. 45-69.

Veenhoven R. (2022) Rank Report on Happiness in Kazakhstan (KZ), World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam, The Netherlands. worlddatabaseofhappiness.eur.nl

(2021) World Bank Overview of Kazakhstan. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/overview#1>

Zalyvsky N.P. (2016) Indeks schast'ya v stranah Arktiki: indeksnoe izmerenie i sopostavlenie dinamiki razvitiya ekonomiki Arkticheskogo mira [Index of happiness in the Arctic countries: index measurement and comparison of the dynamics of the development of the economy of the Arctic world]. *Arktika i Sever*, no 22, pp. 43-65. (In Russian)

Zhandybaev K. (2017) Modernizaciya 1.0: Stanovlenie i etapy razvitiya Kazahstana [Modernization 1.0: Formation and stages of development of Kazakhstan]. <https://strategy2050.kz/ru/news/42452/> (In Russian)